

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Азамов Жасур, PhD

Кўкон давлат педагогика институти доценти

ОЛИЙ ТАЪЛИМ БОШҚАРУВИГА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР ВА ТАМОЙИЛЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ЗАРУРАТИ

Аннотация: Мазкур мақолада олий таълим муассасаларини сифат босқичига олиб чиқиш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилиш учун олийгоҳлар бошқарувиغا янги ёндашувлар, тамойилларни олиб кириш, эркин ва мустақил бошқарув тизимини яратиш ва бу орқали академик эркин ўқув жараёнини ташкил этишга доир муаммолар ва ижтимоий талаблар тадқиқ этилади.

Калит сўзлар: венчур молиялаштириш, бенчмаркинг (benchmarking), франчайзинг (franchising), аутсорсинг (жумладан, IT-аутсорсинг; out + source), краудсорсинг (crowd+ sourcin), брендинг (branding), флантропик фаолият (philanthropic activity), модулли таълим.

Бугунги кунда ривожланган мамлакатларда инновацион таълим муҳитини шаклланиши олий таълим муассасаси бошқарувиغا ҳам инновацион ёндашув тамойилларини олиб киришни ва жорий этишни тақозо этмоқда. Бинобарин, инновацион ёндашув ОТМни жамиятда кечаётган ижтимоий, иқтисодий, маданий ўзгаришларга мослашган ҳолда ривожланиши, таълим сифатининг ошиши, малакали, кучли рақобатга бардошли кадрларни тайёрлашга эришишнинг муҳим омили сифатида эътироф этилади. Шу боис АҚШ, Буюк Британия, Германия, Франция, Япония, Жанубий Корея, Канада, Сингапур, Туркия, Россия давлатларида ОТМни инновацион бошқаришнинг янги тенденциялари – венчур (venture) молиялаштириш, бенчмаркинг (benchmarking), франчайзинг (franchising), аутсорсинг (жумладан, IT-

аутсорсинг; out + source), краудсорсинг (crowd+ sourcin), брендинг (branding), флантропик фаолият (philanthropic activity) кабилар жорий этилмоқда.

Хорижий мамлакатларда ижтимоий-иқтисодий интеграллашув жараёнининг чуқурлашуви халқаро малака талабларига мос кадрлар тайёрлаш мазмуни, муассаса ўқув жараёнини такомиллаштириш ва илмий методик базасини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор берилмоқда. Олий таълимдаги сифат ва рақобатбардошликни таъминловчи механизмлар хусусиятларини кўрсатувчи бенчмаркинг, тюнинг методи, кўрсаткичларни мувозанатда сақлаш тизими, ялпи сифат менежменти, сифат кафолати, самарадорликнинг асосий кўрсаткичлари, узлуксиз сифат яхшиланиши каби сифатни таъминлашга ва илғор тажрибаларни ўрганишга йўналтирилган методларидан фойдаланиш илмий-амалий аҳамият касб этмоқда.

Бугунги кунда кўплаб мамлакатларда таълимнинг кўпчилик учун очикчилиги, тенг имкониятли бўлиши, унинг самарадорлигига кўмаклашиш учун самарали инновацион тамойилларни ишлаб чиқиш ва ислоҳ қилиш долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Дунёда мамлакатлар ижтимоий тараққиётида ва иқтисодий барқарорлигида сифатли олий таълимнинг ўрни тобора ортиб бормоқда. Бугунги кунда жаҳон ҳамжамияти олий таълимга катта умид боғлаб, улардан иқтисодиётнинг ўсиши ва билимлар жамиятининг шаклланишига ёрдам берувчи кенг кўламли вазифаларни амалга оширишни талаб қилмоқда. Анъанавий таълим, илмий-тадқиқот ва инновация фаолияти билан бир қаторда олий ўқув юртлари мамлакат тараққиётида кенг иштирок этишга ҳамда интеллектуал ва инновацион салоҳиятининг узлуксиз ўсишини таъминлашга чақирилмоқда.

Олий таълим аста-секин бозор муносабатларининг тўлақонли субъектига айланиб, «академик капитализм» тамойиллари асосида фаолият кўрсатмоқда. Бу эса унинг бошқарув тузилмаси ва вазифаларни фаол ўзгартиришга, янги молиялаштириш манбаларини эгаллашга, янги ўқитиш усулларини излашга ва билимларни назорат қилишга ундайди. Олий таълим муассасаларининг фаолияти, бинобарин, уларни бошқариш тобора корпоратив тус олмоқда.

Кўпгина мамлакатларда олий таълим муассасаларининг роли ўзгариб бориши билан уларнинг марказий ҳокимият органлари билан муносабатларининг табиати ҳам ўзгариб бормоқда. Давлат назорати босқичма-босқич йўқотилмоқда. Ўтган ўн йилликлар мобайнида, деярли бутун дунёда, алоҳида олинган олий таълим тизимининг рақобатбардорлигининг ўзига хос мезони ҳисобланган динамизм, мослашувчанлик, самарадорликка кўпроқ эркинлик бериш мақсадида олий таълимни ҳам тизимли, ҳам институционал даражада бошқаришда кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Жаҳонда олий таълим сифати ва кадрлар рақобатбардошлигини ошириш, интеллектуал фаоллигини шакллантириш масалалари билан ЮНЕСКО шуғулланади. У олий таълим мазмунини халқаро даражага кўтариш, модулли таълимни ташкил этиш, ўқитишнинг илғор услубларини жорий этиш асосида бўлажак мутахассисларнинг компетентлигини такомиллаштириш масалалари алоҳида эътибор қаратмоқда. Жумладан, «Олий таълимнинг Европа майдони» каби интеграцион жараёнлар ва ҳаракатларнинг пайдо бўлиши ҳозирги вақтда олий таълим бир мамлакат доирасида ривожлана олмаслигини кўрсатмоқда[1]. Шунини алоҳида

таъкидлаш лозимки, 1994 йилда ЮНЕСКО ва Умумжаҳон банки олий таълимни янги босқичга олиб чиқиш бўйича олиб борган ишларини жамлаб, “*Олий таълим: тажриба сабоқлари*” маърузасини чоп этган ва унда даромад даражаси ўртача бўлган давлатларда таълимга инвестицияни ошириш, таълим бошқарувига янги таълимнинг олиб кириш катта самара беришини илгари сурган ҳолда, энг асосийси, олий таълимга маблағларни инвестиция қилиш бўйича кечиктириб бўлмайдиган чоратadbирлар зарурлиги ҳам эътироф қилинди. 2000-йилда ЮНЕСКО ва Умумжаҳон банкининг биргаликдаги ташаббуслари натижаси ўлароқ, матбуотда «*Ривожланаётган мамлакатларда олий таълим: хавф-хатар ва истиқболлар*» билдириши эълон қилинди ва ривожланишнинг ҳар қандай умумий стратегиясида олий таълим муҳим аҳамияти таъкидланди. Унда мамлакатларни ҳар томонлама ривожлантириш, камбағалликни қисқартириш учун олий таълимнинг аҳамиятини бутун тафсилотлари билан кўриб чиқилган ва тадқиқот институтлари томонидан тақлиф қилинаётган таълим стратегияларини тажрибадан ўтказиш зарурати алоҳида таъкидланган.

Шунингдек, 2002-йилдаги «*Билим жамиятини қуриш: учамчи таълим соҳасидаги янги тақлифлар*» номли бошқа бир баёнотида олий таълим мамлакатнинг ривожланиши ва ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий соҳаларда рақобатбардор бўлиши учун шароитларни яратиш улкан аҳамиятга эга экани таъкидланган. Олий таълимнинг мавжуд имкониятларидан тўлақонли фойдаланиш учун ижтимоий талаб ва эҳтиёжлар ўрганиш ва бу асосида иш олиб бориш муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирда камбағаллик даражасини камайтириш ва миллий даромад даражасидан қатъий назар барқарор ривожланиши учун ҳаракат қилиш ҳар бир мамлакат учун муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Мазкур баёнотда асосий эътибор жаҳон даражасидаги ОТМларни барпо қилиш, олий таълимнинг рақобатбардор тадқиқотларини кенгайтириш ва академик муҳитни яратиш мамлакатни ривожлантиришга таъсири масалаларига қаратилган. Жаҳоннинг энг яхши олий таълим муассасалари рўйхатида етакчи ўринларни эгаллашга интилган турли мамлакат ҳукуматлари ва академик доиралари замонавий дунёда таълимнинг мақсади ва ўрни ҳақида янги тасаввурларни ишлаб чиқишга ҳаракат қила бошладилар. Бугунги кунда айрим мамлакатлар таълим тизими фақат маҳаллий ёки миллий манфаатларга хизмат қилишларидан қониқиш ҳис қилмаётганлигини таъкидлашга ўтмоқдалар. Олий таълимнинг ривожланиши учун уларни қиёслаш имкониятини берувчи индикаторлар борган сайин кўпроқ аҳамият касб этмоқда. Ҳозирда жаҳон миқёсидаги ОТМлар – нафақат сифатли таълим берувчи, интеллект ва маданиятни ривожлантирувчи олий ўқув юртлари – улар ғурур ва ифтихор манбаига айланди, чунки мамлакатлар ўз ўқув муассасалари статусини бошқа давлатларники билан солиштириб баҳолайдилар.

Ўтган ўн йилликда «жаҳон даражасидаги университет» атамаси нафақат ўқитиш ва илмий тадқиқотлар сифатини ошириш учун, балки энг муҳими, ўзлаштириш, мослаштириш ва глобал таълим бозорида рақобатлашиш қобилиятини ривожлантириш учун иборага айланди. Жаҳон миқёсидаги ОТМларнинг парадокси шундан иборатки, “ҳар ким бундай университетни яратишни хоҳлайди, аммо ҳеч ким унинг нима эканлигини ва қандай қилиб унга эга бўлишни билмайди”[2]. Ҳозирда ёшлар ўзлари учун иқтисодий жиҳатдан қулай бўлган энг яхши ўқув юртларига ўқишга киришга интилмоқда, ҳукуматлар эса университетларга киритган сармоялари

даромадларини максимал даражада оширишга интилоқда.

Олий таълим муассасаси ўзини жаҳон даражасидаги олийгоҳ деб эълон қила олмайди. Яқин вақтларгача “халқаро” мақомини олиш жараёни асосан университет обрўсига асосланган субъектив баҳолашга асосланган эди. Масалан, АКШдаги Гарвард, Йел ёки Колумбия, Буюк Британиядаги Оксфорд ва Кембриж ва Токио университетлари анъанавий равишда элита университетларининг эксклюзив гуруҳига мансуб бўлиб келган, аммо шу пайтгача уларни ўқитишда қатъий, илмий асосланган баҳолаш мезони бўлмаган. Ҳатто, битирувчиларнинг юқори маошлари ҳам уларнинг билимларининг ҳақиқий қиймати сифатида, объектив далил бўла олмайди.

Бироқ сўнгги йилларда жаҳон даражасидаги ОТМларни аниқлаш ва таснифлашнинг янада объектив усуллари пайдо бўлди[3]. Бундай усуллардан бири бу олий ўқув юртларининг рейтингидир. Гарчи энг таниқли рейтинг методикаларининг аксарияти бир мамлакат ичидаги ОТМларга тоифаларни беришни ўз ичига олса-да, халқаро олийгоҳлар рейтингини тузишга уринишлар ҳам бўлган. Рейтинг жадваллари турли мамлакатларнинг таълим муассасаларини таққослаш учун олийгоҳларнинг ўзларидан ёки оммавий ахборот манбаларидан олинган объектив ва субъектив маълумотлар асосида тузилади. Таймс рейтингига дунёнинг энг яхши 200 та университети киради. Биринчи марта бундай рўйхат 2004 йилда тақдим этилган. Рейтинг методикаси, авваломбор, субъектив маълумотлар(ҳамкасбларни баҳолаш, битирувчиларни тайёрлаш сифати бўйича иш берувчилар ўртасида ўтказилган саволлар), миқдорий кўрсаткичлар(шу жумладан, чет эллик талабалар ва ўқитувчилар сони) асосида яратилган халқаро обрўга ҳамда ўқитувчилар таркибининг ваколати(уларнинг илмий ишларидан келтирилган иқтибослар индекси билан ифодаланади)га асосланган эди.

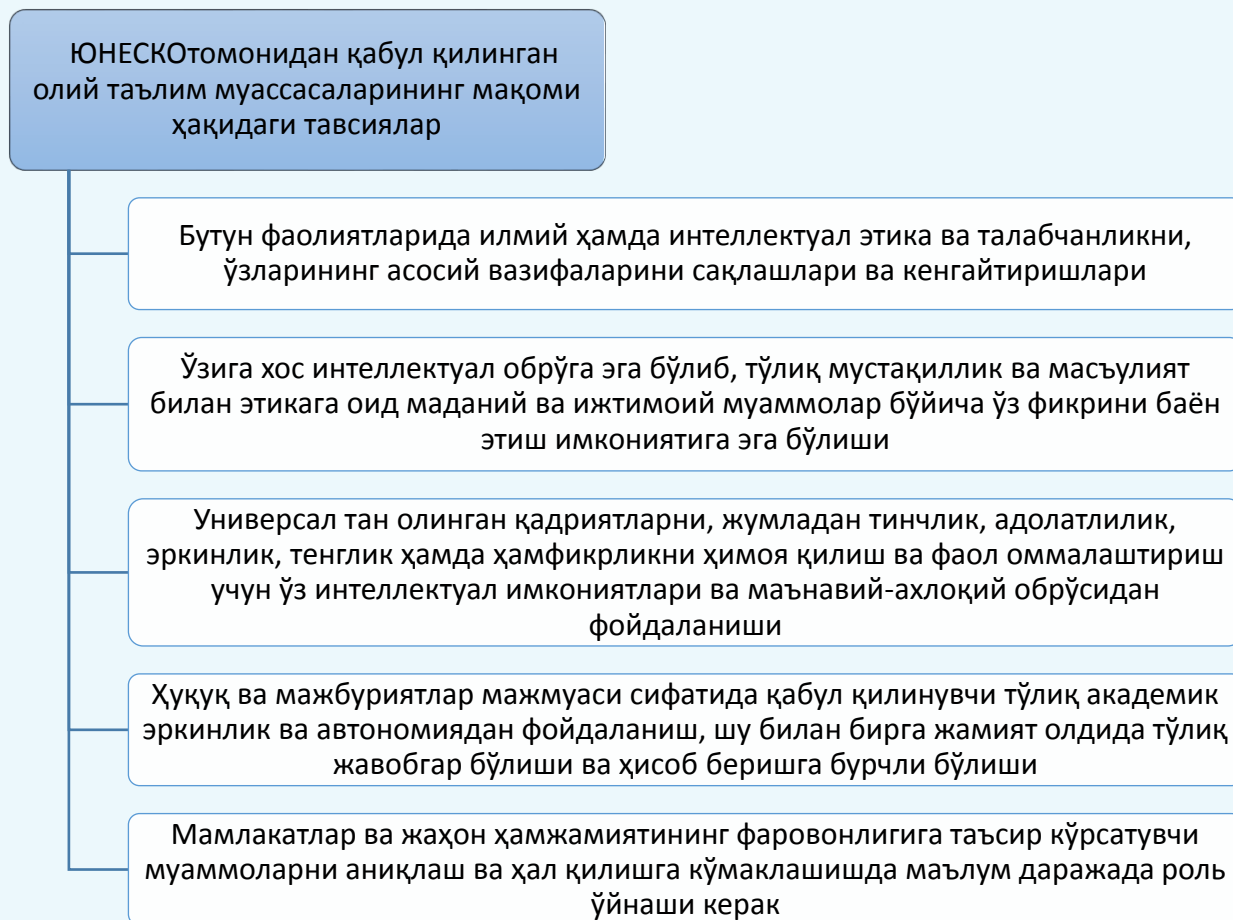
2003 йидан бери тузилиб келинаётган Шанхай рейтинги дунёнинг энг яхши 500 та университетини аниқлашга қаратилган ва унинг баҳолаш мезонлари ўқитувчилар, битирувчилар ва ходимларнинг таълим ва илмий фаолиятининг объектив кўрсаткичларига асосланади. Олий таълим муассасаси рейтингини аниқлашда нашр ишлари, адабиётлардан олинган иқтибослар сони ва энг нуфузли халқаро мукофотларга эътибор қратилади. Жаҳон миқёсидаги ОТМларнинг бошқаларидан қандай фарқ қилишини тушунтиришга ҳаракат қилган баъзи олимлар уларнинг бир қатор асосий хусусиятларини аниқлай олдилар: юқори малакали профессор-ўқитувчилар таркиби, илмий тадқиқотлар натижалари, ўқитишнинг юқори сифати, ҳукумат ва нодавлат ташкилотларнинг катта миқдордаги маблағлари, иқтидори юксак бўлган, шу жумладан чет эллик талабаларнинг, академик эркинлик, аниқ белгиланган бошқарув тизимлари, ўқув жараёни, тадқиқот, маъмурий ишлар учун яхши жиҳозланган биноларнинг мавжудлиги[4]. Буюк Британия ва Хитой олий таълим муассасалари томонидан ўтказилган тадқиқотлар асосида бошқа асосий хусусиятлар ушбу рейтингга киритилди[5]. Мазкур рейтинг ОТМнинг халқаро обрўсидан тортиб то объектив баҳолаш қийин бўлган мавҳум концепцияларгача, масалан, ОТМнинг жамият тараққиётига қўшган ҳиссаси каби кўплаб параметрларни ўз ичига олади.

Жаҳон даражасидаги олий таълим муассасаларининг мукамалроқ таърифига кўра, муассасанинг юқори натижалари (битирувчиларнинг юқори рейтинги, замонавий илмий изланишлар ва уларни амалга ошириш) асосида ўзаро бир-бирини тўлдирувчи учта омил ётади, булар: (а) **истеъдодларнинг юқори концентрацияси** (профессор-ўқитувчилар ва талабалар), (б) қулай ўқув муҳити ва илғор тадқиқотларни олиб бориш учун **ресурсларнинг кўплиги** ва (с) стратегик қарашларни, инновацияларни

ва мослашувчанликни ривожлантирувчи **бошқарув тузилмаси**, ОТМда бюрократик тўсиқларсиз қарорлар қабул қилиш ва ресурсларни бошқариш имкониятини беради.

Ўтган асрда олий таълим анъаналарининг шаклланиши ва ривожланишида давлатнинг роли ҳал қилувчи омил бўлмаган. Мисол учун, Оксфорд ва Кембриж университетлари асрлар давомида мустақил равишда такомиллашиб борган, ҳукумат томонидан молиялаштириш ҳажми йиллар давомида ўзгариб борган, аммо университетларнинг автономияси фаолиятнинг барча соҳаларида, айниқса бошқарув, вазифани аниқлаш ва ривожланиш йўллари билан боғлиқ масалаларда ўзгаришсиз қолган. Бугунги кунда давлат ёрдами ва давлатнинг бевосита молиявий кўмагисиз жаҳон миқёсидаги ОТМларни барпо қилиш мумкин эмас. Замонавий илмий тадқиқотларни ўтказиш учун шароит яратиш катта маблағларни талаб қилади.

XX асрнинг охирларида ОТМнинг ижтимоий-маданий объект сифатидаги мақсад ва вазифалари ҳақида қуйидагича тасаввурлар шаклланди: шахсни ривожлантириш учун шароитларни яратиш, маданий ва илмий меросни сақлаш ва кейинги авлодларга етказиш, билимлар ҳажмини кенгайтириш, билимларни оммалаштириш. Санаб ўтилган мақсадларга эришиш учун олий таълим томонидан бир қатор вазифалар бажарилиб, амалга оширилади: илм олишга оид, тадқиқот (билиш ва амалий), дессеминацион (билимларни таълим орқали тарқатиш, конференциялар, патентлар, нашрлар), консалтингли ишлаб чиқариш (бозорда эҳтиёж бўлган, илм талаб қиладиган товар маҳсулотини ишлаб чиқариш)[6].

1-шакл. ЮНЕСКОнинг томонидан қабул қилинган олий таълим муассасаларининг мақоми ҳақидаги тавсиялар

Олий таълим олиш учун йўллар кенг очик бўлган ҳозирги шароитда юқори сифат стандартларининг пасайиш хавфи пайдо бўлди. Давлат ўзини жамият манфаатининг ҳимоячиси деб ҳисоблаган бундай шароитлар ҳар доим ҳам университетлар манфаатларига мос келмайди[7]. Немис олими Петербург Фанлар Академияси аъзоси Герман Гольмгольц 1968 йилда Берлин университети ректори лавозимини қабул қилаётганда сўзлаган нутқида академик эркинлик ва университетларнинг масъулиятини бирга қўшиш ҳақида нутқ сўзлайди. Бу назария Болония жараёнида академик автономия тамойилини шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилди. Унинг моҳияти шундан иборатки, университет – бу таълим тизимининг маркази, чунки бу ерда таълим ва тадқиқот бирга қўшиб олиб борилади ва шундай қилиб, “илм-фан асоси”, “умумий маданият муассасасига” айланади. Гумбольц асос солган олий таълим шакли ўз лигитимлигини таълим олиш ва тадқиқот, жараён ва натижа, тарих ва онг, филология ва танқид, тарихий билимдонлик ва эстетик тажриба, институтчилик ва индивидуаллик синтезини амалга оширувчи маданиятдан олади[8]. Унинг университет модели Олий таълими ҳақидаги Умумжаҳон декларациясида ўз ифодасини топади. 1997-йилда ЮНЕСКОнинг томонидан қабул қилинган олий таълим муассасаларининг мақоми ҳақидаги Тавсияга мувофиқ олий ўқув юртлири:

- а) бутун фаолиятларида илмий ҳамда интеллектуал этика ва талабчанликни, ўзларининг асосий вазифаларини сақлашлари ва кенгайтиришлари;
- б) ўзига хос интеллектуал обрўга эга бўлиб, тўлиқ мустақиллик ва масъулият билан этикага оид маданий ва ижтимоий муаммолар бўйича ўз фикрини баён этиш имкониятига эга бўлиши;
- в) универсал тан олинган кадрларни, жумладан тинчлик, адолатлилик, эркинлик, тенглик ҳамда ҳамфикрликни ҳимоя қилиш ва фаол оммалаштириш учун ўз интеллектуал имкониятлари ва маънавий-ахлоқий обрўсидан фойдаланиши;
- г) ҳуқуқ ва мажбуриятлар мажмуаси сифатида қабул қилинувчи тўлиқ академик эркинлик ва автономиядан фойдаланиш, шу билан бирга жамият олдида тўлиқ жавобгар бўлиши ва ҳисоб беришга бурчли бўлиши;
- д) мамлакатлар ва жаҳон ҳамжамятининг фаровонлигига таъсир кўрсатувчи муаммоларни аниқлаш ва ҳал қилишга кўмаклашишда маълум даражада роль ўйнаши керак.

Ҳозирда, олий таълим муассасаларининг давлатдан ажратилганлиги ва моливий мустақиллиги БМТга аъзо бўлган мамлакатларга қўйилган талаб ҳисобланади.

Адабиётлар

1. European integration in higher education: the bologna process towards a european higher education area, Hans de Wit, University of Amsterdam, the Netherlands, Springer 2007
2. Altbach, Philip G. 2004. “The Costs and Benefits of World-Class Universities.” *Academe* 90 (1, January-February). Retrieved April 10, 2006, from <http://www.aaup.org/AAUP/pubsres/academe/2004/JF/Feat/altb.htm>.
3. IHEP (Institute for Higher Education Policy), ed. 2007. *College and University Ranking Systems: Global Perspectives and American Challenges*. Washington, DC: IHEP.

Retrieved December 2, 2008, from <http://www.ihep.org/assets/files/publications/af/CollegeRankingSystems.pdf>.

4. Khoon, K. A., R. Shukor, O. Hassan, Z. Saleh, A. Hamzah, and R. Ismail. 2005. "Hallmark of a World-Class University." *College Student Journal* (December).
5. Alden, J., and G. Lin. 2004. "Benchmarking the Characteristics of a World-Class University: Developing an International Strategy at University Level." Leadership Foundation for Higher Education, London.
6. Казакова Н.В. Университеты и экономика, основанная на знаниях. Саратов, 2002. – С. 58-64
7. Ридингс Б. Университет в руинах //Отечественные записки,2003. №6.(15). – С. 78
8. Гельмгольц Г. Об академической свободе в немецких университетах// Отечественные записки,2003. №6.(15). – С. 29-33